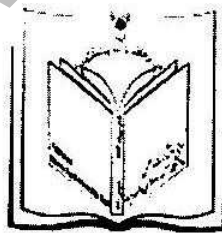


بسم الرحمن الرحيم

بن‌مایه‌های اشعار صائب تبریزی

مؤلف: سید حسین شهاب رضوی



سال ۱۳۹۶

سرشناسه	: شهاب‌رضوی، سیدحسین
عنوان و نام پدیدآور	: بن‌مایه‌های اشعار صائب تبریزی / مؤلف سیدحسین شهاب‌رضوی.
مشخصات نشر	: یزد: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یزد، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۲ ص، وزیری.
فروست	: دانشگاه آزاد اسلامی یزد؛ ۱۴۴.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۱۸۸۰-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: صائب، محمدعلی، ۱۰۱۶ - ۱۰۸۶ ق -- نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۱ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: ادبیک هندی -- تاریخ و نقد
شناسه افزوده	: دانشگاه آزاد اسلامی . واحد یزد
رده بندی کنگره	: ۳۹۰، ۶۳۸۵/۹، ۶۳۸۵ PIR
رده بندی دیویی	: ۴۱۸/۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۸۷۲۸
شماره ثبت	: ۹۶-۳۴۰

بن‌مایه‌های اشعار صائب تبریزی

- مؤلف: سید حسین شهاب‌رضوی ■ ناشر: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی یزد ■ نوبت چاپ: اول/پاییز ۹۶
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: زیتون ■ شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه ■ ناظر چاپ: حمید صادقی
- شابک: ۳-۱۸۸۰-۱۰-۹۶۴-۹۷۸ ■ قیمت: ۲۰۰/۰۰۰ ریال



انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد:

Email: entesharat_elmi@iauyazd.ac.ir

یزد: صفائیه، دانشگاه آزاد اسلامی، انتشارات، ۳۵-۳۸۲۱۴۸۱۳



این کتاب حاصل اجرای طرح پژوهشی می‌باشد و کلیه حقوق معنوی مرتبط با چاپ آن متعلق به دانشگاه آزاد اسلامی یزد می‌باشد.

۶۳.....	۲۳- پرگار - مرکز - حلقه.....	۹.....	سخن ناشر.....
۶۶.....	۲۴- پریدن چشم - گاه.....	۱۱.....	مقدمه.....
۶۷.....	۲۵- پسته - شکر - خندانی.....	۱۵.....	۱- آب و گوهر.....
۷۰.....	۲۶- تیر - کمان - هدف.....	۱۸.....	۲- آب و تیغ.....
۷۳.....	۲۷- تیغ - جوهر - گوهر.....	۲۱.....	۳- آبله.....
۷۶.....	۲۸- توتیا - خاک.....	۲۴.....	۴- ابر - جوهر.....
۷۸.....	۲۹- جغد - خرابه.....	۲۵.....	۵- ابرو - طاق.....
۸۰.....	۳۰- چشم شور - نمک.....	۲۹.....	۶- آسیاب.....
۸۱.....	۳۱- چشم قربانی - حیرت.....	۳۱.....	۷- آفتاب و ذرم.....
۸۳.....	۳۲- چشم - گردش.....	۳۳.....	۸- آهو.....
۸۴.....	۳۳- حباب - دریا - هوا.....	۳۷.....	۹- آینه - جوهر - صیقل.....
۸۷.....	۳۴- حلقه در.....	۳۹.....	۱۰- آینه - خودبینی.....
۸۹.....	۳۵- حلقه فتراک.....	۴۰.....	۱۱- آینه - رسوا کردن.....
۹۲.....	۳۶- خار - خس - آتش.....	۴۲.....	۱۲- آینه - روشنی - تیرگی.....
۹۴.....	۳۷- خار - سر یوار.....	۴۴.....	۱۳- آینه - حیرت.....
۹۷.....	۳۸- خار - مز.....	۴۵.....	۱۴- آینه - غبار.....
۹۹.....	۳۹- خانه زنبور.....	۴۶.....	۱۵- اخگر - خاکستر.....
۱۰۲.....	۴۰- خس و خاشاک - مز.....	۴۹.....	۱۶- اشک و کباب.....
۱۰۴.....	۴۱- خط - سبزم.....	۵۰.....	۱۷- الماس.....
۱۰۵.....	۴۲- خط - لعل.....	۵۲.....	۱۸- بادام - تلخی - شیرینی.....
۱۰۷.....	۴۳- خورشید - روزن.....	۵۴.....	۱۹- باده - خم.....
۱۰۸.....	۴۴- خورشید - شبنم.....	۵۷.....	۲۰- باده - سبو.....
۱۱۰.....	۴۵- خورشید - شفق، صبح.....	۵۸.....	۲۱- بحر، صدف.....
۱۱۲.....	۴۶- خال - لب - دهان.....	۶۰.....	۲۲- بحر - طوفان.....

- ۴۷- دام - خاکد ۱۱۵
 ۷۲- سنگ - شرر ۱۷۱
 ۴۸- دریا - تلخی ۱۱۶
 ۷۳- شیشه و سنگ ۱۷۳
 ۴۹- رگ ابر - دریا ۱۱۹
 ۷۴- سنگ - گوهر - میزان ۱۷۶
 ۵۰- دریا - سیل ۱۲۱
 ۷۵- سنگ - دیوانه - طفل ۱۷۸
 ۵۱- دریا - شوری ۱۲۳
 ۷۶- سنگ نشان - راه - منزل ۱۸۳
 ۱۲- دریا - کف ۱۲۵
 ۷۷- سوزن - خار ۱۸۶
 ۱۳- دیوانه - زنجیر ۱۲۷
 ۷۸- سوزن - رشته ۱۸۷
 ۵۴- دریا - قافله ۱۲۹
 ۷۹- سوهان - همواری - ناهمواری ۱۸۹
 ۵۵- رخسار - زلف ۱۳۰
 ۸۰- سیلاب - خار و خس ۱۹۱
 ۵۶- رخنه دیر ۱۳۲
 ۸۱- سیل - ویرانه - خانه ۱۹۳
 ۵۷- رشته - سبزه ۱۳۶
 ۸۲- سیماب - آینه ۱۹۷
 ۵۸- رشته - گره ۱۳۸
 ۸۳- شانه - گیسو - دل ۱۹۸
 ۵۹- ریگ روان - بنیاد - تشنگ ۱۴۰
 ۸۴- شانه شمشاد ۲۰۰
 ۶۰- ریگ روان، صحرا ۱۴۲
 ۸۵- شیرازه ۲۰۲
 ۶۱- زخم - نمک ۱۴۳
 ۱۶- شکر - نیستان ۲۰۴
 ۶۲- زلف - پیچ و تاب ۱۴۵
 ۸۷- شیشه - راب - زورمی ۲۰۵
 ۶۳- زلف - خال - دانه - دام ۱۴۸
 ۸۸- طوطا - آینه - سبزی ۲۰۷
 ۶۴- زنگار - صیقل - آینه ۱۵۰
 ۸۹- عقیق - زلف - تشنگ ۲۱۱
 ۶۵- زاله گل ۱۵۲
 ۹۰- عنقا - قاف ۲۱۴
 ۶۶- سپند - مجمر - آتش ۱۵۶
 ۹۱- عنکبوت - مگس ۲۱۶
 ۶۷- سراب - بادیه ۱۶۱
 ۹۲- غربال - خرمن - دانه - مور ۲۱۸
 ۶۸- سرمه - آرایش چشم - خاموشی ۱۶۲
 ۹۳- غزال - مشک - نافه - خون ۲۲۱
 ۶۹- سرمه - نرمی ۱۶۴
 ۹۴- غواص - گوهر ۲۲۴
 ۷۰- سرو ۱۶۵
 ۹۵- فلاخن - سنگ ۲۲۶
 ۷۱- سفال - ریحان ۱۶۹
 ۹۶- قلم ۲۲۹

- ۹۷- قمری - سرو - طوق ۲۳۰
- ۹۸- کاه - کهربا ۲۳۳
- ۹۹- کیاب - خون - آتش - نمک ۲۳۶
- ۱۰۰- کوه - کمر - کبک - تیغ ۲۳۹
- ۱۰۱- گردغبار - غبار - خاک ۲۴۲
- ۱۰۲- گل - خار ۲۴۵
- ۱۰۳- لاله - شراب ۲۴۷
- ۱۰۴- مار - کنج ۲۴۸
- ۱۰۵- ماه - هاله ۲۵۱
- ۱۰۶- ماه - کلث ۲۵۴
- ۱۰۷- ماه - هلال ۲۵۵
- ۱۰۸- سمندر - آتش ۲۵۸
- ۱۰۹- مومیایی - سنگ ۲۶۰
- ۱۱۰- میزان - سنگ کم - گرانسنجی ۲۶۱
- ۱۱۱- مینا - پنبه ۲۶۴
- ۱۱۲- نخل - ثمر ۲۶۶
- ۱۱۳- نی - شکر ۲۶۸
- ۱۱۴- هما - استخوان - سایه ۲۷۰

سخن ناشر

باسمه تعالی

بن مایه زیرساخت مضمون است یا به عبارت دیگر (مضمون) بر روی بن مایه سوار می شود. بن مایه ثابت است ولی مضمون هایی که بر روی آن قرار می گیرند و با استفاده از آن قرار می گیرند و با استفاده از آن بن مایه ساخته می شوند متنوعند.

مجموعه ای که پیشتر در دارپد؛ حاصل تلاش خستگی ناپذیر و ارزشمند استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسین شهاب رضوی است که در این کتاب سعی نموده فقط بن مایه ها را شرح دهد امید است که خوانندگان شعر صائب با در نظر گرفتن و درک بن مایه بتوانند خود مستقلاً مضمون های مختلف را به درستی دریابند و نیاز آنها به کتاب های شرح کمتر شود.

در پایان این سخن بر خود فرض می رسم که از اعضای فرهیخته شورای انتشارات و نیز داوران و ویراستاران علمی و ادبی و همه عزیزانی که در راه انتشار این مجموعه تلاش کرده اند به ویژه از سرکار خانم دکتر معصومه طباطبائی رئیس محترم دانشگاه و جناب آقای دکتر نوید نصیری زاده معاون محترم پژوهش و فناوری و به همواره عنایت ویژه ای به مجموعه انتشارات علمی دانشگاه دارند، صمیمانه قدردانی و سپاسگزاری نمایم.

به امید توفیق الهی

حمید صادقی

مدیر مسئول انتشارات علمی دانشگاه

مقدمه

صائب از وحدت نیفتد نوبهار از جوش گل
در هزارن لفظ یک مضمون به دور افتاده است

دیوان صائب یکی از قطورترین دیوان‌های شعر فارسی است و بعد از دیوان شمس تبریزی فراوان‌ترین اشعار ادبیات فارسی را در خود جای داده است. غزل عمده‌ترین قالب شعری آن است و بیت به پیروی از حافظ و شاعران پس از او استقلال معنایی دارد. در ردیف‌های سبک هندی و بخصوص صائب فراوان سخن گفته شده است با این همه نهم اشعار او برای بسیاری از کسانی که با ادبیات فارسی آشنایی عمیق و کاملی ندارند همچنان دشوار است. برای اولین بار استاد شفیع کدکنی در کتاب ارزشمند خود (شاعر آینه‌ها) بحثی را مطرح کردند که به فهم شعر بیدل دهلوی کمک مؤثری نموده و آن بحث بن‌مایه‌ها یا موتیوهای (Motive) شعر بیدل است.

در آن کتاب ایشان اظهار امیدواری کردند که این بحث در مورد دیگر شاعران نیز ادامه یابد. نگارنده در کتاب حاضر تلاش نموده است در حد بضاعت اندک خود بخش نسبتاً بزرگی از بن‌مایه‌های شعر صائب تبریزی را شرح کند و به علاقه‌مندان علاقه‌مند تقدیم نماید.

در کتب تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی شاعران سبک هندی از جمله صائب را مضمون‌یاب‌ترین شاعران ادبیات فارسی دانسته‌اند به‌طوری که یکی از اساسی‌ترین ویژگی‌های سبک هندی را همین (مضمون‌یابی) ذکر کرده‌اند. ذکر این نکته ضروری است که بن‌مایه را نباید با مضمون اشتباه کرد.

بن‌مایه زیرساخت مضمون است یا به عبارت دیگر (مضمون) بر روی بن‌مایه سوار

می‌شود. بن‌مایه ثابت است ولی مضمون‌هایی که بر روی آن قرار می‌گیرند و با استفاده از آن بن‌مایه ساخته می‌شوند متنوعند.

نگارنده در این کتاب سعی نموده فقط بن‌مایه‌ها را شرح دهد و امید دارد که خوانندگان شعر صائب با در نظر گرفتن و درک بن‌مایه بتوانند خود مستقلاً مضمون‌های مختلف را به درستی دریابند و نیاز آنها به کتاب‌های شرح کمتر شود. صائب با ساخت بن‌مایه‌ها از دو شگرد استفاده کرده است.

اول ایجاد رابطه میان دو یا چند واژه است که این ارتباط گاهی همان آرایه (مراعات نظیر) است و گاهی نیز خارج از آن است.

همچنین نام این ارتباط میان دو یا چند واژه بعضاً در شعر دوره‌های قبل سابقه دارد و گاهی نیز بر ساختن خود صائب یا دیگر شاعران سبک هندی است.

دوم انتزاع یا استخراج یک یا چند ویژگی از یک شیء است.

صائب با برقراری ارتباط بین امری و به دنبال آن کشف ویژگی‌های خاص از یکی یا هر دوی آنها بن‌مایه را می‌سازد سپس مضامین مختلف را بر این بن‌مایه سوار می‌کند. مراجعه به هریک از بن‌مایه‌های این کتاب گواهی به سبب فوق است.

در مورد این کتاب ذکر چند نکته ضروری است. در نگارش این کتاب از شرح بن‌مایه‌های بسیار رایج در شعر فارسی صرف نظر شد علت آن نیز سادگی این بن‌مایه‌ها و آشنایی خوانندگان با این نوع بن‌مایه‌هاست. مواردی نظیر (گل و بلبل) یا (شمع و پروانه) که به علت شدت تکرار آنها در اشعار شاعران ذکر آنها جز اطلاع بی‌وجه کتاب ثمری نداشت.

از داستان‌های پیامبران یا اسطوره‌هایی نظیر (لیلی و مجنون) و (شیرین و فرهاد) نیز به همین علت صرف نظر شد.

نگارنده این کتاب ادعا ندارد که تمام بن‌مایه‌های شعر صائب را شرح کرده است بلکه به مواردی پرداخته که بیشترین کاربرد را در شعر صائب داشته است. البته اگر این کتاب مورد اقبال اهل نظر قرار گیرد و خوانندگان خواهان گسترش این بن‌مایه‌ها باشند

راقم، خود را موظف می‌داند که در چاپهای بعد به شرح موارد زیر بپردازد.

در شرح بعضی بن‌مایه‌ها با عنوان‌های فرعی دسته‌بندی صورت گرفته است و با شماره‌گذاری‌های فرعی نشان داده شده است. ولی در بعضی موارد دیگر به جهت اینکه شاعر ویژگی‌های خاصی را مد نظر قرار نداده است از این عنوان‌بندی‌های فرعی صرف نظر شده است. هدف از تهیه این کتاب بیشتر آشنایی دانشجویان دوره کارشناسی با شعر صائب است طبعاً اهل نظر از این توضیحات بی‌نیازند و امیدوارم مطالب این کتاب را به دیده اغماض بنگرند و برنویسنده خرده نگیرند.

بن‌مایه‌ها در این کتاب طبق آنچه توضیح داده شد اغلب به صورت دو یا چند کلمه هستند. ولی گاهی یک شیء یا یک واژه به طور مستقل مورد ارزیابی قرار گرفته است. علت این است که صائب از یک شیء گاهی چندین ویژگی استخراج کرده است که توجه داشتن به آن ویژگی‌ها به فهم مضمون و شعر صائب کمک می‌کند بدون اینکه این شیء با اشیاء دیگر در ارتباط قرار گیرد.

شیوه نویسنده در این کتاب تفهیم و تدبیر جهت از هیچ منبعی در شرح بن‌مایه‌ها استفاده نشده است بجز کتاب ارزشمند «فرهنگ اشعار صائب» از (احمد گلچین معانی) که هر جا لازم بوده است در توضیح واژه‌ای از آن بهره برده‌ام.

از صاحب‌نظران و دانشجویان که که این کتاب را مطالعه می‌کنند استدعا دارم کاستی‌های آن را به صورت مکتوب و از طریق ناشر به این باب منتقل نمایند و بنده را مرهون الطاف خویش سازند.

در پایان از زحمات همسر و جناب آقای محمدکاظم فروزان دانشجوی کارشناسی ارشد که در استخراج نمونه‌ها بنده را یاری نمودند تشکر ویژه دارم.

غرض نقشی است کز ما بازماند که هستی را نمی‌بینم بقایایی
مگر صاحب‌دلی روزی به رحمت کند در کار درویشان دعایی

«الحمد لله اولاً و آخراً»

سیدحسین شهاب رضوی